

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2024

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токал Газиосманпаша университеті, Токал, Туркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 24.12.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 24.12.2024 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типопр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkerova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabekuly D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryshzhan L.A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
- Senmez O.F.** (PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 24.12.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

АКИЖАНОВА Д.М., ОМАРОВА А.С., ЧЕШМЕДИЕВА-СТОЙЧЕВА Д.С.	Вопросы межъязыковой передачи топонимов Республики Казахстан	7
АҚЖІПТОВА А.О., САЛҚЫНБАЙ А.Б., СӘРСЕНБАЙ Ж.А.	Абай өлеңдеріндегі окказионалды субстантиваттар	18
АУБАКИРОВА А.Е., ҚҰРМАНБАЙҰЛЫ Ш., ЖУАНЫШПАЕВА С.Ж.	Новые термины на казахском языке: история и опыт	32
ӘЛІСЖАН С.Қ.	Термин қалыптастырудың өзекті мәселелері	44
БЕКЕНОВА Г.Ш.	Тұрақты тіркестердегі «төрт түлік мал» концептісі	53
ДАВЛЕТОВА С.Е., БИЖКЕНОВА А.Е.	Вернакулярлық контенттерді жер атауларында қолдану және оның тілдік-танымдық ерекшеліктері	61
ДОЛДИНОВ С.А. ЖУСУПОВА Г.М. ВЕРБА Е.А.	Аргументация и убедительная речь в политике Казахстана	76
ЖАКУПОВ Ж.А., ТҮЙЛЕБАЕВА Қ.Б.	Сөз семасиологиясындағы синергетика	88
ИБРАЕВА М.Б.	Постсубмәдениет өкілдерінің тілдік бейнесі	98
ISKAKOVA G.ZH., RYSPAYEVAD S.	Language and emotions: emotional lexicon in a literary text (based on the works of A. Kekilbayev, Ch. Aitmatov)	107
ИСПАНДИЯРОВА А.Т.	Қазақ халық лирикасындағы когнитивті метафораның семантикалық сипаты	121
SAGIDOLDA G., RAINBEKOVA G.S.	On lexicography of antonyms in the kazakh language	130
ТҮРҒАНБАЕВА Қ.М., САРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Қазақ-түрік тілдеріндегі баланың дүниеге келуіне қатысты фразеологизмдердің этнографиялық сипаты	138
УРАЗАЕВА Қ.Б., ЖАРҚЫНБЕКОВА Ш.Қ.,	Языковая личность бия и эффективная коммуникация	147
ЕРІК Г.		

ӘДЕБИЕТТАНУ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERATURE STUDIES

АБДРАСИЛ Н.С., ЖАПАРОВА А.Ж.	Мұхтар Әуезовтің «Көксерек» повесіндегі метафораларды салыстырмалы талдау (түпнұсқа және аударма нұсқалары негізінде)	158
АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә., ДАУЫЛБАЙ М.	Әбіш Кекілбайдың «Ханша-дария» хикаясындағы Гүрбелжін бейнесі	171
АСАН Н.Б., ХАЛИКОВА Н.С.	Әлішер Рахаттың «Параллель» романының қазіргі қазақ прозасының дамуындағы орны	179
БАЙТУРИНА У.К.	Русский социализм Н.Г. Чернышевского и русская идея Ф.М. Достоевского	189

КӘРІМХАН З.Т., ӘУБӘКІРОВА Қ.Ә., ТОҚТАРБАЙ Е.Н. МАНСУРОВА Ә.Ж. ОРДА Г.Ж.	Қазақ әдебиетіндегі мемуаристика. Отыншы Әлжанұлы жазған қазанама естелік ретінде	199
НЕСИПБЕКОВА А.С., СМАГУЛОВ Ж.К.	Мағжан мен Сәкен: тұлғалар тұтастығы	216
СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р.Б., БІРЛЕСОВА Б.Б.	Қазақ әңгімелеріндегі бақсы сарыны	225
TASNEKOVA A.T., ZHURUSSOV N.K., SHARAUOV A.K	Ideological and thematic basis of children's folklore in the research of Bekmurat Uakhatov	238
ТУРСЫНХАНОВА Қ.Қ., МУКАЖАНОВА Р.М. *ХУСАИНОВА А.К.	Шәкәрімнің ақындық кітапханасы Түркі фольклорындағы «әйел» бейнесінің гендерлік аспектісі	249 260

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ /
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ /
METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

JANDILDINOV M.K., ZHAPAROVA A.ZH., TUSSUPBEKOVA M. ZH.	The role of online resources in the process of english learning	270
КЕРІМБЕКОВА Б.Д. ОТАРБАЕВА Ғ.Н.	Әдебиет сабағында оқушылардың креативті ойлауын қалыптастыра отырып шығармашылыққа баулу жолдары	281
ҚУАНБАЕВА Ж.С., БАЙҒҰТОВА Д.Н., ИБРАГИМОВА У.Б.	Цифрлық білім беруде геймификация оқытудың жаңа тәсілі ретінде	291

*А.С. НЕСИПБЕКОВА¹Ж.К. СМАГУЛОВ²

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды, Қазақстан^{1,2}
(e-mail: arai_nesipbekova@mail.ru¹, jandossmagulov@mail.ru²)

МАҒЖАН МЕН СӘКЕН: ТҰЛҒАЛАР ТҰТАСТЫҒЫ

Аңдатпа. Өткен ғасырдың басындағы қоғамдық-саяси ахуалдың өткірленуі мәдени-әдеби салаға да ықпал етті. Әдеби айтыстар өршіп, жікке бөлінген топтардың әрқайсысы өз көзқарастарын қорғап қалуға тырысқан кезеңде әдебиет өкілдері ұстанымдарының арасында алшақтық байқалды. Елді оятуда қатар жүрген көтеріліс, күрескерлік пен рухани қозғалыс үнемі үндесе бермеді де, бұл ХХ ғасыр басындағы жағдайдың шиеленісті қалпын көрсетті. Қайткенде де өткен дәуірдің басы адамзат қоғамына ірі сілкіністер мен батыл қадамдардың қажеттігін аңғартты. Мұндай жағдаяттардың әділ бағасын беретін зерттеушілер екені белгілі. Қазақ әдебиет тарихының дамуында өзінің ғылыми әлеуетін аямай жұмсаған ғалым Т.Кәкішұлының еңбектері руханият өміріндегі маңызды кезеңдерге арналды. Сондай еңбектерінің бірі – «Мағжан-Сәкен» ғылыми эссесі. Мақалада Мағжан мен Сәкеннің қатар өрістеген қайраткерлік-шығармашылық қызметінің ақиқатын саралап дәйектеген сыншы, ғалым Т.Кәкішұлының зерттеу еңбегінің маңызы, әдебиет тарихындағы тұлғатануға қосқан үлесі, тарихи, мәдени, әдеби саладағы дәуірлік мәні бар мәліметтерді айғақтап, негіздеген зерттеушілік ерекшелігі талданады.

Түйін сөздер: дәуір, қоғамдық ахуал, тарих, тұлға, шығармашылық.

Кіріспе. Тарих адамзат санасында маңыздылығы жағынан екі тұрғыда сақталады. Біріншісі, тарихтың негізі болатын айғақ, шынайы оқиға болса, екіншісі тарихи жағдаяттарға байланысты саралау жасау, пікір орнықтыру. Осыдан тарих пен уақытқа байланысты кезеңдеу үрдісі туады. Кезеңдеу дегеніміз - тұтас құбылыстың маңызды бір үзіктерін жіктеп алу, олардың арасындағы сабақтастықты айқындау. Ал тарихилық - белгілі бір тарихи дәуір бейнесін жанды мәлімет, нақты адам тағдыры арқылы танытатын басты белгі. Тарихи қат-қабат оқиғалардың, шынайы құбылыстардың арасынан маңызды фактілерді көре білу үшін терең зерде керек. Зерттеушінің шығармашы тұлғаның ғұмырлық материалдарының арасынан аса қажет, қат дүниелерді тауып, пайымдауы қиындығы мол әрекет екендігі белгілі. Әдебиеті тарихы мәселелерін терең саралап, тың ғылыми-зерттеушілік ұстанымдарымен ерекшеленетін Тұрсынбек Кәкішұлы - қайраткер, сыншы, ұлағатты ұстаз, ғалым, публицист. Ұлт руханиятына талмай еңбек етіп, мұрағат қорындағы бай дүниелерді зерделеп, талдау - ғалым мұрасының басты ерекшелігі. Өзінің зерттеушілік еңбегінің салмақты бөлігін Сәкен Сейфуллинді танытуға арнаған ғалым енді Сәкен тұлғасын Мағжанмен қатар алып, екі арыстың бейнесін айқындай түседі. Тұлғатану – зерттеушілік саланың темірқазығы іспеттес маңызды ұғым. Дәуір озған сайын ұлтының бағына туған тұлғалардың асқақтай беретіні рас. Себебі, көпқырлы тұлғаны таныған сайын оның қандай да бір өзгешелігі, беймәлім қасиеттері айқындала түседі. ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті тарихының көрнекті өкілдерінің шығармашылықтары жайында, ғылыми зерттеулерінің нәтижесі ретінде жазылған Тұрсынбек Кәкішұлының «Мағжан-Сәкен» зерттеуі - тағылымды еңбектердің бірі.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысының негізгі дереккөзіне Тұрсынбек Кәкішұлының 1999 жылы жарық көрген «Мағжан-Сәкен» ғылыми эссесі алынды. Сол сияқты өткен ғасырдың аламағайып кезеңінде әдебиет тарихын саралаған М. Әуезов, С. Мұқанов, Б. Кенжебаев, Р. Бердібай, С. Қирабаев, Р. Нұрғали, Ш. Елеуқенов, Ж. Ысмағұлов, Ж. Дәдебаев, А. Исмақова, Д. Қамзабекұлы, А. Шәріптің алаш тұлғаларының қайраткерлік-елшілдік қызметі мен көзқарастарын байыптаудан шығармашылықтарын зерделеуге ұласқан еңбектеріндегі тұжырымдар тірек етілді. Мақаланы жазу барысында алға қойған мақсат-міндеттерді орындау үшін жүйелеу, әдеби талдау, тарихи-салыстырмалы сипаттау, жинақтау әдістері негізге алынды. XX ғасырдың басы қазақ халқы үшін жер бетінен жойылу мен тарихта қалу таразыға тартылған күрделі тарихи кезең еді. Бұл кезеңге орыстың отарлау саясаты аса тегеурінді қысым болып жетті. Осы кезде ел алдында жаңа дәуірдегі кемелденген сипатты, руханға болмысты танып, сақтау сыны тұрды. Дәуірдің алмағайып кезеңінде қандай да бір жеке тұлғалар ерекшелік көрініп, ұлттың ұйытқысы болатын зиялы қауым туған ел жерінің тұрмыс-тынысын аңдап, бағдарлап отырған.

Талқылау мен бақылау. Философиялық салмаққа ие «тұлға» ұғымы адамның дербес қасиетін білдіріп, қоғамдық-саяси ірі оқиғалардың ішінде белсенді танылатыны белгілі. Ұлт тарихында Сәкен мен Мағжанның орны ерекше болғанымен, тарих таразысындағы салмағы бірдей емес екендігі ақиқат. Бір кездері қазақ кеңес әдебиетінің жасампаздығын қуаттап, өршіл, биік пафосты шығармалар тудырған Сәкен кейіннен төңкерісшіл болмысымен әдебиет тарихынан ысырыла бастаса, тәуелсіздіктің келуімен алаш өкілдерінің шығармашылығы халқына жетіп, серпілтуінің арасында Мағжан бейнесі жарқырай түскен-ді. Зерттеуші Т. Кәкішұлы «Мағжан-Сәкен» еңбегінің басында: «Жан-жаққа көз салсақ, мен алдымен Сәкенді ауызға алуға тиістімін ғой. Осы жолы Мағжаннан бастауымның бірнеше себебі бар. Алдымен, Мағжан Сәкеннен бір жас үлкен. Екіншіден, өмір тауқыметін ақындар ішінде Мағжан көбірек тартты. Үшіншіден, С. Мұқанов 1932 жылдың өзінде: «Мағжан, әрине, қазақтың күшті ақындарынан саналады. Абайдан кейінгі тіл өнегесінде Мағжаннан асқан қазақта ақын жоқ» дегенін ешкім жоққа шығарған емес. Демек, Мағжанның ақындық жағынан да ағалығы бар», - деп зерттеуінің бағдарын айқындап береді [1, 5]. Мағжан мен Сәкеннің ұстанымы халқына қызмет ету болғанымен, саяси жағынан алшақтаған екі тұлға руханият кеңістігінде екі ұдай көзқараспен бағаланды. Ал, Т. Кәкішұлы осы екі тұлғаны бір зерттеуге тоғыстырып, екеуінің болмысын тарих пен әдебиет аясында қатар қарастырады. Мұны зерттеуші: «Сәкеннің жүрген-тұрған жерін, болған өңірін көзден өткізіп, онымен кездескен, көрген-білгендердің естеліктері кей тұста Мағжанға да қатысты болып отыратынын жасырмаймын. Кезінде аты аңызға айналып, ел-жұрт көкейінен бір сәт кетпеген Сәкен өлеңдері, өмірден өксік жесе де, жыры жадымыздан шықпаған, ойға орала кететін Мағжан маржандары бір-бірімен қабаттасып айтылатын сәтке өте жиі кездестім», - деп екі ақынның арасын жақындастыратын бір байланыстың бар екендігін меңзеп кетеді [1, 18]. Сөйтіп, таптық идеологияның қырсығынан екі ұдай көзқарастың шырмауында қалған қос тұлғаны біріктіру мақсаты екенін айтып кетеді.

Зерттеуші Мағжан мен Сәкенді 1913 жылы оқытушылар семинариясында кездестестірген Омбы кезеңіне айырықша тоқталады. Сол тұста Омбы бүкіл батыс Сібірдің кіндігі болғандықтан, мұнда қоғамдық-әлеуметтік, әдеби-мәдени жиындар жиі өтіп, қазақ жастарының шоғырлауына ықпал еткен. 1914 жылы «Бірлік» қоғамының құрылуы да мұндағы жастардың ұйымдасуына сеп болған. Онымен қоса осы қоғамның бағдарламасын құруда, оның баптарын талқылау кезінде өзге ұлтжанды жастармен қоса, Мағжан мен Сәкен де белсенділік танытады. «Бірліктің» мақсаты – қазақ жастарының арасында әдеби-мәдени шараларды ұйымдастырып, ұлтжандылық әрекетке тарту, сөйтіп патша өкіметінің қысымына қарсы күресу. Омбыдағы қазақ жастарының осы бастамасы Уфа, Қазанға жетіп, басқа жастарға да қозғау салды. «Бірлік» ұйымдастырған әдеби кештердің бірінде Мағжан мен Сәкен тақпақ (декламация) оқуға таңдалады. Мағжан Д. Мережковскийдің «Сакья Муни» өлеңін оқуды таңдаса, Сәкен өзіне тапсырған К. Бальмонт өлеңін оқудан бас тартып, М. Горькийдің «Сұңқар туралы жырын» оқуды қалайды. Бұған ұйымдастырушылар қарсы

болғандықтан, Сәкен сахнаға шықпай қалады. «Бірліктің» келесі бір басқосуында «Қазақты» жақтап сөйлеген Мағжан мен оған қарсы шыққан Сәкен қазақ еңбекшілерінің дұрыс жол көрсетіп, көтеріліс бола қалса, әрекет жасау керектігін айтумен тарқасады. Бұдан соң Сәкен Омбыдан аттанып кетеді. Осы кезден бастап, қазақтың болашақ екі ақыны қоғамдық, шығармашылық салада қатар жүріп отырды. Мағжанның 1912 жылы жарық көрген «Шолпан» жинағы мен Сәкеннің 1914 жылы жарияланған «Өткен күндер» жинағы олардың ақындық беталысын аңдатқандай болады. Зерттеуші Т. Кәкішұлы «Шолпан» жинағының ерекшелігі саясаттан, бүгінгі өмірдің түйіткілдерінен гөрі, ішкі сыр, жан толқынысының басымдығын, Сәкенде де осы көңіл-күйдің табиғат, ауыл көріністерімен астаса берілгенін, екі ақын да Абайға өлең арнағанын («Атақты ақын, сөзі алтын хакім Абайға», «Ақын»), онда Абай өлеңіне деген құрметтің анық байқалатынын айтады. Зерттеуші Мағжан мен Сәкеннің ғұмырнамалық белестерін талдау үстінде кезеңдік баспасөздің дамуын, ондағы түйіткілді мәселелердің орын алғанын да жарыстыра беріп отырады. Мәселен, «Қазақ» газеті мен «Айқап» журналының арақатынасының шиеленісуіне қатысты жайттардың шындығы тізбеленеді. «Айқап» журналы қазақтың жер, дін, әйел теңдігі мәселелерін талқылау үшін съезд шақыру керектігін айта бастаған кезде, Ә.Бөкейхан газеттің 1913 жылғы №21 санында «Бас қосу турасында» деген мақала жазып, жер мәселесінің көп додаға түсіп отыратынын, оны талқылауға үлкен дайындықтың қажеттігін айтып, құптай қоймайды [2, 230]. Бұл «Қазақ» газетіне ықылас білдіріп отыратын Мағжан мен «Айқапқа» жақтас Сәкен арасын алшақтатады. Қазақ үшін ең өткір мәселе – жер болды. Осы жерден туындаған дау өзге де қазақтың тұрмыс-жайындағы өзекті мәселелерге қозғау салды. Бұл жағдаяттарға арнап Мағжан да, Сәкен де бір-біріне идеялас өлеңдер жариялады. Қазақ жерінің жаттың қолына өтіп жатуы екі ақынның халқының тағдырына қатысты басқа да маңызды жайларды қозғауына мұрындық болады. Мәселен, Мағжан «Жатыр», «Сорлы қазақ», «Қазағым», «Шын сорлы», «Құр қалыппын» деген өлеңдер жазса, Сәкен «Туған жерім – өз елім», «Түс», «Надан бай», «Оқымаған қазақ» өлеңдерін жазып, елінің болашағы үшін толғанған ортақ ойға әкелді. Т. Кәкішұлы: «Құдайға шүкір, бұрынғыдай октябрьдің сағат-минутын санаудан құтылсақ та, тарихта ізі қалған қайраткерлердің әр күніне болмағанымен, айы мен жылына мейілінше сақ қарау қажет, өйткені ХХ ғасырдың өзі, оның ішінде төңкерістер дәуірі айырықша дәлдікті тілейді», - деп зерттеушілік ыждаһаттылыққа шақыра отырып, Мағжан мен Сәкеннің 1916 жылғы көтеріліске қатысты айғақтарды дәйектейді [1, 98]. «Қайран қалатын бір жай, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс жайында Сәкен бір ғана өлеңмен шектелген. Маусым жарлығынан кейін теңіздей толқыған халықты, жарлықтан шошыған елді көріп, Сәкен дәстүрлі жырауларша Ерейменнің Ащылы көлінің басында:

Сұрапыл соққан күңіреніп,
Көл толқыны басылар.
Күйініш, қайғы іс түскен,
Ел толқыны басылар.
Махаббат, қасірет толқыны,
Басылмас ыстық жүректің,
Басылмас қайғы толқыны,

Кернеген шерлі жүректің, - деп ішкі толқыныспен тынады. Ал Мағжан «Орамал» деген өлеңін майданның қара жұмысына азаматтарды әкеткеннен үш-төрт айдан кейін жазған. Сағынышты білдірудің бір амалы – қыз-келіншектердің орамал сыйлауы еді ғой. Осы дәстүрді сақтаған ақын өлеңін:

Қасірет батты жаныма,
Уға толды жас жүрек.
Орамалды жарыма,

Бітірем қашан кестелеп, - деген мұңды сағыныштан бастайды [1, 110-112]. Мұндағы дәстүр сабақтастығы мен өлең идеясындағы ортақтық ақын көзқарастарының жақындығын меңзейді. Майдан жұмысына адам алу қазақ тағдырына қасірет әкелгені белгілі. Бұған

ара түсуге ұмтылған қайраткерлердің ішінде Ә.Бөкейханның: «1916-ншы жылы патша сансыз жігітті соғыста өлтірді, қол-аяғы жоқ мүгедек қылды; елдің шаруасы ойрандалды, соғыста ерлер өліп, елде шаруа күйзелді, жетім бала, жесір әйел, шал-кемпір көзінің жасы көл болып, жұртта қалған ботадай боздады. Майдандағы шексіз жерде шабылмаған ел, талқандалмаған қора-қопсы қалмады», -деп еске түсіріп, елдің еңсесін түсірген кезең көрінісін айтқаны мәлім [2, 84]. Сөйтіп, «Алаштың өшпес рухындай Әлиханның қазаққа қадірлі есімі мен азаттыққа адастырмай бастайтын серке сөзі елшіл ұрпақтың санасына құйыла берді» [3, 3]. Осындай ел азаматтарының айқын сөздері көпшіліктің айналасындағы өзгерістерді тануына бағдар еді. Т. Кәкішұлының тарихи танымға қозғау беретін «Мағжан мен Сәкен» ғылыми эссесінің толымды, көп қырлы зерттеу екенін дәлелдеген мына бір пікірдің де орайы келіп тұр: «... тарихи-әдеби деректерімен, танымдық қасиет-қырларымен, мәнді, мағыналы толғауларымен ерекшеленетін әрі Мағжантану мен Сәкентануға, бір сөзбен қайырғанда, ұлттық әдебиеттануға қосылған қабырғалы туынды демекпіз» [4, 99]. Зерттеуші Мағжан мен Сәкеннің қызметін «Бірліктің» айналасынан іздеп, екі тұлғаның әрекетін қатар өрістетіп отырады. Бұл кезде Сәкен ел жаққа кетіп, бала оқытуды бастаса, Мағжан семинарияның соңғы курсына өтіп, Омбының саяси өміріне араласады. Орынбордағы ұлт ісіне араласып жүрген қайраткерлер атынан М. Дулатов «Бірлікке» хат жазады. Мұны құп көрген Мағжан Міржақыптың үндеуін қабылдауға шақырады. Бұған Сәкен қарсы шығып, өзінің саяси бағытын аңдатып, бұл істі кейінге шегеруді ұсынады. Өткен ғасырдың басында ақпан төңкерісін қуана қабылдаған қазақ қаламгерлері қолымыз теңдікке жетіп («Қарсы алуға жаңа күнді, асығып тез аттандық»), есе тиді («Бүгін халықтың қуанышты кең күні, күн менен түн таразының тең күні»), отаршылдықтың құрсауы босап, азат ел болдық («Ендігі іс өзіңде, алашым. Тілесен қай жаққа, еркінмен барасың») дегенге сенді. Осы сәтті оңтайлы пайдаланып қалғысы келген ұлт зиялылары мемлекет болып, бірігуді ойлай бастады. Өмірге «Алаш» партиясы келді («Алаш» туы астында, күн сөнгенше сөнбейміз»). Осындай көңіл-күйдегі қаламгерлер қазан төңкерісін бірден түсініп, қабылдай алмады. Бұдан кейін басталған азамат соғысы елді әбігерге салды. Уақытша үкімет тұсында автономиялы мемлекет боламыз деп ұмтылған халық белсенділері ақ пен қызылдың ойранына кезіккен елдің басын біріктіре алмады. Қазақ даласы ұрыс алаңына айналып, патшалы Ресейдегі қанды қырғынның көпшілігі қазақ даласы арқылы өткен еді.

Ақпан төңкерісінен кейін патша өкіметінің құлауы қуанышты хабарларды таратады. Осы тұста Сәкен «Күнге жайып құшақты, шақырып бері шаттандық. Қуантуға ел-жұртты, Асығып тез аттандық» деп жұртшылыққа жар салады. Мұндай пафосты өлеңдер өзге ақындарда да (С. Дөнентаев, Б. Сүлеев, М. Дулатов) кездесті. Бұл кезеңдегі пікір алшақтығы, көзқарас тартысы саяси оқиғалардың тууымен де орнығып жатты. Торғай облыстық съезі, Ақмола облысы қазақтарының съезі, Құрылтай сайлауы т.б., яғни саяси көзқарастарының тұрақталуына Омбы кезеңі ықпал еткен Мағжан мен Сәкен осындай саяси науқандарға да бірге қатысып отырды. Осы тұстағы өткір, қарама-қайшылығы көп аласапыран тұста Мағжан абақтыға жабылып, «Сағындым», «Бостандық» өлеңдерін жазады. Тар қапаста отырса да, рухани әрекетінен қол үзбейді.

Нәтижелер. Зерттеуші Т. Кәкішұлы Мағжан мен Сәкеннің қайраткерлік тарихын баяндауда сол тұстағы саяси-қоғамдық, әлеуметтік ахуалдан мол хабардар етеді. Қазақтың өзге де азаматтары Ә. Досов, Х. Жүсіпбеков, Ә. Байдилдин, Қ. Кемеңгеров, С. Садуақасов, Ғ. Тоғжанов, Ғ. Есенқұлов, И. Әлімбаев және басқа көптеген азаматтардың іс-әрекеттерін қамтып, дәуірдің келбетін тұтас береді. Мағжан бес-алты ай түрмеде отырып, одан шыққан соң, Омбыға келіп, ағарту қызметімен айналысады, өлеңдер жазады. Бұл кезде Сәкен де қоғамдық қызметі мен шығармашылығын қатар өрістетуге ұмтылады. Осы тұстағы қос тұлғаның ғұмырындағы ортақ жайтты зерттеуші былайша жалғайды: «Мағжанның қара сөзбен жазған «Балапан қанат қақты» дейтін шығармасы бар. Оған «Мағжан Омбы мұғалімдер семинариясында оқып жүргенде (1916) «Балапан» атты қолжазба журнал ұйымдастырады. Қарасөзбен жазылған бұл өлең осы журнал туралы. 1916 жылы 10 мамырда семинарияны тәмамдаған Сәкен ол журналды көрді, Мағжанның өлеңін оқыды

делік. Бұл жаңалық оған әсер етті деп табайық. Соның нәтижесінде Сәкен 1917 жылы «Жұбату» атты ырғақты шығармасын жазады», - деп екі қаламгердің шығармасындағы романтикалық сарынды көрсетеді [1, 175-176]. Бұл тұста осы екі шығарманы салыстыра отырып, сыншы ғалым мұндай үлгі-өнегенің жұғымдылығын, кімнің биіктен көрінгені туралы салыстыруларға бармай-ақ, әрқайсысының қолтаңба даралығын көруге болатындығын айтады. Сөйтіп, екі ақынның арасындағы үндестікті жекелелген өлеңдері арқылы әрі қарай тереңдетеді. Бұған дәлел Мағжан мен Сәкендегі «Сағындым», «Анама», «Шәһит болған достарыма» өлеңдерінің болуы. Мәселен, Мағжан:

Абақтыда айдан, күннен жаңылдым,
Сарғайдым ғой, сар даламды сағындым.
«Қарашығым, құлыным» деп зарлаған

Алыстағы сорлы анамды сағындым, – деп анасын аңсаса, [5, 115], Сәкен анаға, туған жерге, бейбіт елге деген ықыласын тұтастыра береді:

Қайырымды қалың елі бар,
Өрісті шалқар көлі бар,
Сағындым мен қырымды.
Айналып - толғап өсірген
Ақ сүтін беріп кешірген.
Сағындым ғаріп анамды [6, 74].

Екі ақынның ең қадірлі ұғымдарды тебірене жырлауында, ортақ романтикалық көңіл-күй мен элегиялық сарынды қатар беруінде ұқсастық мол. Мағжан «Бістық-суық, желге-күнге тигізбей, жаным анам - жібек тілді, ақкөңіл» деп, анасын жаратылыстың бар құбылысынан биік қойса, Сәкен «Дүниеде ең аяныш естен кетпес, тамшылап сорлы ананың аққан жасы», - деп дәріптейді. Қазақ халқының танымында терең рухты оятатын ұлттық рух, ұлттық код, ұлттық сана ұғымына ерекше мән беріп, ортақ қасиеттерін, мазмұнын айқындаудың мәні ерекше [7]. Осылайша екі ақынның абақты жырларындағы ең басты үндестік – ұлттық танымға берік орныққан дала, туған ел, туған жер, ана ұғымдарының терең беруі. Сөйтіп, зерттеуші Т. Кәкішұлының пікірінше: «Екі ақынның азаттыққа ұмтылған, өршіл өлеңдері, гуманистік ой-бағдарлары қазақ әдебиетіндегі жаңа ағымның арнасы болып, мәнді де мағыналы, адуынды да айбарлы бағытқа айналды» [1, 183]. Осы тұста Т. Кәкішұлы кеңес заманында махаббат, сүйіспеншілік тақырыбына қалам тербеу құптала қоймаған кезде осы тақырыпқа өлең жазған Мағжанның көп қудалануын Ш. Елеукенов «Мағжанға тағылған жаңа айып» деп білсе, Қ. Мырза-әлінің ғашықтықтан гөрі, құмарлықты баса айтты деп шүйілгенін келтіріп, ақынның Гүлсімге арнаған циклді өлеңдеріне тоқталады. Бұл зерттеушінің Мағжанның идеялық ой тұтастығын беретін тізбекті өлеңдер тудырудағы жаңашылдығын байқап, танығанын көрсетеді.

Ақмолаға оралған кезден бастап, бірыңғай билік жұмысына араласуы қайраткерлік белсенділікке ұласқан Сәкен көптеген саяси шараларға қатысып, «Еңбекші қазақ» газетінің тұңғыш санын шығаруға, Қазақстан мемлекеттік баспасын ұйымдастыруға кіріседі. Мәскеуге өкіл ретінде арнайы баруы, Ақмола Губревкомының жұмысына тартылуы сияқты қаурыт шаруаларға араласады. Ал, Мағжан 1920 жылы мұғалімдер курсы аяқтаған соң, «Бостандық туы» - «Кедей сөзі» газетіне штаттағы қызметкер болып, 1922 жылы шыққан 7 санында «Жан тәрбиесі» тақырыбына қатысты материалдарын басады. Зерттеуші: «Мағжан өзінің «Педагогика» оқулығының «Психология (жан тілі)» бөлімін жарияласа керек. Жалғасы қолға түспеді» деп жазады [1, 224]. Осылайша қоғамдық-әлеуметтік қызметте қатар жүрген екі тұлғаның мүддесі – халқына қызмет ету екендігін бекіте түседі

Бір дәуірде қатар жасаған Сәкен мен Мағжанның ұстанған жолына байланысты пікірлер екіге жарылды. Әдебиет сыншылары Сәкенді пролетариат ақыны деп таныса, Мағжан ұлтшыл атанды. Сәкен халықты бірдей, тең қылу мұратын көздеді. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс кезінде қазақ жұртының да қолына қару алып, патшаға қарсы тұруын армандайды. Ақпан төңкерісі жеткенде Сәкен ел-жұртын қуантуға аттанады. Ақмолаға келіп, саяси өмірге қызу араласады. Осындағы уездік комитет пен «Жас қазақ»

ұйымы бірігіп, талай істі атқарады. Сыншы ғалым Т.Кәкішұлы: «Айқап» журналының сүбелі материалы Ү.Субханбердина мен С.Дәуітовтің құрастыруымен жарыққа шықты. Бұрын оқығандарымды қайтадан пысықтап жатқанымда Сәкеннің «Туған жерім өз елім» (шетте жүргенде) деген (№11,1914) өлеңінің соңғы түйінді екі жолы «Сөйткен жерге хохол келіп орнады, арманда боп, жылай-жылай қалғаным» дегенін оқып, «шошып» кеттім демей-ақ қояйын. Көптен бері Сәкеннің ұлтжандылығы жөнінде жазсам-ау деп жүрген ойыма қамшы болып отыр. Қалай болғанда Сәкеннің атамекенге арнаған жырларында:

Сағынып, Нұра, мен келдім,
Бұрынғы иең-байғұсың.
Айырылған сенен көп елдің
Жатырсың көрмей қайғысын, - деген

ойларын айтқаны анық. Бұл шумақтар Міржақып Дулатовтың «Оян, қазағындағы» пікірлерден бастау алғаны сөзсіз», – деп дәйектеуі Сәкеннің төңкеріс аясында ғана әрекет етпей, қайраткерлік ұстанымының бір парасын ұлт мүддесімен ұштастырғанын аңғартады [8, 157].

Шыңдығында «Сәкеннің шығармашылығы - қазақ зиялыларының Кеңес дәуірі кезіндегі бастан кешкен «тар жол, тайғақ кешу» тарихы екені айғақ. Өзі жырлаған өкіметтің қолынан қаза тапқан Сәкенді біз бүгін жаңадан тануымыз керек. Сәкеннің жүрегі қазақ елінің тәуелсіз болуын ғана аңсағанын, оның бүкіл шығармашылығынан көреміз. Олай болса, өз заманына сай елінің жоғын жоқтай білген, халқының намысын қайрай білген ақынның әр сөзін түсініп оқитын кез келді» [9, 409]. Міне, дәуірдің сан тарапты ерекшелігін біріктірген ХХ ғасырдың басы қазақ қоғамындағы ояну дәуіріне, ұлттық идеяның темірқазығына айналды (М. Мырзахметұлы), Ендеше, ұлтқа қызмет етуге бел буған қайраткерлер қаншалықты көзқарас айырмасы болғанымен, халқына қызмет етуге пейілді еді.

«Мағжан-Сәкен» еңбегінің құрылымы мен жазылу стилі ерекше. Олай дейтін себебіміз әдетте зерттеу еңбектеріндегі мол деректілік, дәйектердің әр тараптылығы, тұжырым мен көзқарастардың дәлелденуі секілді ерекшеліктер сақталу үстінде, кешенді, топтау түріндегі ақпараттар жүйесі, «дерек ішінде дерек келтіру», лирикалық шегініс, хронологиялық аппараттың еркіндігі сияқты өзгешеліктер де орын алған. Оны зерттеуші бір деректен екіншісіне, жалпы ақпараттан жеке мәліметтерге көшу кезіндегі аралықта ескертіп отырады. Сондығымен бұл еңбек айқын, жүйелі қалпын сақтаған. Бұл Т. Кәкішұлының қаламгерлік, көсемсөздік қабілетінен туындап отыр. Алаш тұлғалары Мағжан мен Сәкеннің өмір деректерінің ең айшықты тұстарын қамтыған туынды олардың ғұмырын, қайраткерлік-елшілдік әрекеттерінің бастауын, шығармашылығын қазақ қоғамының белесті кезеңдерімен іргелес суреттейді. Еңбекте елдің тарихы, саяси-әлеуметтік ахуалы, қазақ оқығандарының бейнесі, баспасөздің дамуы, оқу-ағарту ісінің өркендеуі, жекелеген қайраткерлердің тағдыры – Мағжан мен Сәкеннің тұлғалық, азаматтық болмыстарымен қисынды сабақтасып отырады. Заманның келбеті күрделенген сайын екі тұлғаның әрекеттері де салмақтана түседі. Зерттеуші тұтас елдің жағдайын баяндау арқылы, Мағжан-Сәкен ақиқатына тереңдей береді. Екі тұлғаның ерекшелігі - олардың әрекетінің тек қоғамдық-саяси шеңберде ғана емес, шығармашылық салада да өрбуі. Бірде Мағжан «Ертегі», «Тоқсанның тобын» жазамын деп, қып-қызыл пәлеге қалса, бірде Сәкен «Асау тұлпар», «Қызыл сұңқарларымен» сыналып жатты. Т.Кәкішұлы осы кезеңдегі әдеби айтыс пен сынға өзек болған мәнді мәселелерге кең тоқталып, жалпы сынның беталысын да аңдатады. Яғни зерттеуші екі тұлғаның өмір дерегін жалпы қазақ әдебиеті тарихы мәселелерімен тұтастырған. Әдебиет - шығармашылық өнер бола отырып, сөздің көркем, бейнелі мәнін ашады. Екінші жағынан, сөздің өзі алдымен қатынас құралы болғандықтан, ол қолданбалы мақсатты көздей отырып, түсінікті, қалыпқа түскен ұғым болуы тиіс. Сондықтан, шығармада баяндау мен сөздің композициялық формасы үлкен рөл атқарады. Баяндау (наррация) болған оқиғаны себеп-салдарлы байланыс арқылы тізбекті әңгіме, реляция түрінде беретін ақпарат [10, 187]. Ғылыми эсседегі баяндау туындыдағы оқиғаның

өту кеңістігі мен уақытына байланысты ілгеріде өткен немесе болып жатқан әрекеттерді икемді, еркін түрде бере алады, яғни туындыдағы баяндау кең түрде алғанда қандай да бір субъектінің белгілі бір оқиғаны оқырманға жеткізудегі қарым-қатынасын білдіреді. Бұл баяндау негізінен бір немесе бірнеше оқиғаларды баяндау үстінде ойын жүйелі жеткізу болып табылады. Бұл өз кезегінде берілген дискурс нысанын білдіріп, оқиғалар тізбегін сипаттайтын белгілерді жинақтайды, қарама-қарсы қоя отырып, салыстырады, дәйектейді [11, 312]. Осы тұрғыдан келгенде, баяндау ұзақ, қысқа, айғақты, деректі бола отырып, сөйлеудің басқа да түрлерін: суреттеу, хабарлау, ой бөлісуді үндестіре жүргізеді. Баяндаушы-субъектінің жеке пайым-көзқарастары өткен оқиға, естеліктерді еске алғанда, баға бергенде өз қалауымен толықтырып, кеңейтіп, маңызды дегендеріне қайта айналып соғып, кеңейтіп отырады. Осы ретте эссе өз бойына философиялық, тарихи, сыни, өмірбаяндық, публицистикалық, моральдық, ғылыми-көпшілік сипаттарды қамтыған жанрішілік түр ретінде танылып келеді. Бұл мәтін категориясының барша қырларын: ишара, меңзеу, тура айту, символ, көркем тұспалдау, монолог пен диалогты қамти алады [12, 27]. Оның негізгі түп тамырында көлемінің ықшамдылығы, тақырыбының нақтылығы, субъектілік, еркін композиция, парадокске бейімдік, ауызша сөйлеу бағдары жатады. «Мағжан-Сәкен» ғылыми эссесі осы тұрғыдағы сипаттарды жинақтап, ұлт қайраткерлерінің шынайы болмысын суреттейді.

Ұлт тұлғаларының қай кезеңдегі іс-әрекеттері жаңашыл, бастамашылық сипатымен ерекшеленді. Қоғамдағы өзгеріс үдерістерін бақылап, саралау, ел басқару, саяси өмірдің беталысын аңдауда әлеуметтік ахуалдың барысы мен мәдени-ағартушылық, рухани саладағы қайраткерлердің алдыңғы қатарлы ой-пікірлері танылып, мойындалып отырады. Мұны «Мағжан-Сәкен» сынды ғибратты еңбектер дәлелдейді.

Қорытынды. Тұлға - ерекше болмыстың, әрекеттің иесі. Оның бойына жинақталған қасиеттер ұлттық сипатқа ие. Тұлға өз ортасынан ерек шыққан жан. Оның дербес болмысы, әрекеті көпшілікке арналады. Ел үшін туған ер - жұрты үшін басын бәйгеге тігеді, қиыннан шығар жолды таба алады, елді ұйытады. Сондықмен де елінің есінде қалады. «Мағжан мен Сәкен» - эссе жанрының тылсым табиғатына терең бойлап, ерекше тиянақтылықпен жазылған, бағалы деректерді қамтыған ғылыми еңбек. Аталмыш зерттеу қазақ әдебиеттану ғылымындағы тарихи таным мен эстетикалық талғамды жаңа белеске көтерді.

Зерттеу дәуір басындағы ұлт әдебиетіндегі ақтаңдақтарды тарихи ғұмырнамалық ақиқаттың аясында мұрағат деректерімен негіздеп, кеңестік кезеңге дейінгі және одан кейінгі қоғамның әлеуметтік ахуалын, ақындардың шығармашылық белестерін салыстырмалы түрде зерттеп, тұлғалық ерекшеліктерін ашады.

«Мағжан-Сәкен» ғылыми эссесі - оқырманын иландыратын, таным көкжиегін тереңдететін, көркемдік қуатпен жазылған, құнды ғылыми дерек пен дәйектерді қамтыған бағалы туынды. Ғалымның Мағжан мен Сәкеннің адами, азаматтық, тұлғалық әрекеттерін нақты деректер негізінде талдап, дәйектеп халқына ұсынуы зерттеушінің де елшіл, қайраткерлік болмысын аңдатады.

Әдебиеттер

1. Кәкішұлы Т. Мағжан мен Сәкен: ғылыми эссе. – Алматы: Қазақ ун-ті, 1999. – 449 б.
2. Бөкейхан Ә. Таңдамалы. Избранное. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 475 б.
3. Әдебиеттегі Әлихан Бөкейхан бейнесі. Әдеби шығармалар. 1-кітап. Құрастырып, алғы сөзін жазған С.Жұмағұл. – Қарағанды: Тенгри, 2017. – 184 б.
4. Негимов С. Мағжан мен Сәкен әлемінде // «Тұрсынбек Кәкішұлы және қазақ әдебиетінің тарихы мен сынын зерттеудің келелі мәселелері»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы, 10 қараша, 2022.
5. Жұмабаев М. Сүй, жан сәулем. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2002. – 256 б.

6. Сейфуллин С. Көкшетау: Жыр – дастандар. – Алматы: Жазушы, 1994. – 296 б.
7. National code: metaphysics and unity of historical consciousness. Analele Universităţii din Craiova. Istorie, Anul XXIV, № 1(35)/2019, p 105-1 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56285140900>
8. Кәкішұлы Т. Сәкен аялаған арулар. Эссе, толғамдар. – Алматы: Атамұра, 2003. – 311 б.
9. Ісімақова А. Алаш әдебиеттануы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2017. – 480 б.
10. Шмид В. Нарратология. – Liters, 2017. – 608 с.
11. Тмарченко Н. Теория литературы. В двух томах. Т.2. Теоретическая поэтика. – М.: 2004. – 512 с.
12. Байтанасова Қ. Мәтін теориясының кейбір мәселелері. // Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – №4 (129)/2019. – Б. 24-31.

А.С. НЕСИПБЕКОВА, Ж.К. СМАГУЛОВ

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова,
Караганда, Казахстан

МАГЖАН И САКЕН: ЦЕЛОСТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. Обострение общественно-политической ситуации в начале прошлого века отразилось на культурно-литературной сфере. В период, когда обострялись литературные дискуссии и каждая из разделенных групп пыталась отстоять свои взгляды, между позициями представителей литературы наблюдался разрыв. Бунт, борьба и духовное движение, сопровождавшие пробуждение страны, не всегда оставались безмолвными и это свидетельствовало о напряженном состоянии ситуации в начале XX века. Несмотря ни на что, начало прошлой эпохи показало человеческому обществу необходимость крупных потрясений и смелых шагов. Известно, что справедливую оценку подобным ситуациям дают исследователи. Важным периодам духовной жизни были посвящены труды ученого Т.Какишулы, упорно использовавшего свой научный потенциал в разработке истории казахской литературы. Одной из таких работ является научный труд «Магжан-Сакен». В статье анализируется значение исследовательской деятельности критика и ученого Т.Какишулы, его вклад в изучение личности в истории литературы, а также рассматриваются историческое, культурологическое и литературное поля, что доказывает и обосновывает историко-культурные и литературные особенности исследования.

Ключевые слова: эпоха, общественное положение, история, личность, творчество.

A.S. NESSIPBEKOVA, ZH.K. SMAGULOV

Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

MAGZHAN AND SAKEN: INTEGRITY OF PERSONALITY

Annotation. The aggravation of the social and political situation at the beginning of the last century was reflected in the cultural and literary sphere. During the period when literary discussions intensified and each of the divided groups tried to defend their views, a gap was observed between the positions of representatives of literature. Rebellion, struggle and spiritual movement, which accompanied the awakening of the country, did not always go unnoticed, reflecting the tense state of the situation at the beginning of the 20th century. Despite this, the beginning of the 20th century showed the human society the need for major shocks and bold steps.

It is known that researchers give a fair assessment of such situations. The works of the scientist T. Kakishuly, who persistently used his scientific potential in developing the history of Kazakh literature, were devoted to important periods in the life of spirituality. One of such works is the scientific work Maghan-Saken. The article analyzes the significance of the research activities of the critic and scientist T. Kakishuly, who distinguished the truth of the artistic and creative activities of

Maghan and Saken, which developed in parallel, his contribution to the study of personality in the history of literature, the historical, cultural and literary field, which proves and substantiates the historical, cultural, and literary features of the study.

Keywords: era, social status, history, personality, creativity.

References

1. Kakishuly T. Mağjan men Säken: ğylymi ese. – Almaty: Qazaq un-tı, 1999. – 449 b.
2. Bökeihan Ä. Tañdamaly. İzbrannoe. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 1995. – 475 b.
3. Ädebiettegı Älihan Bökeihan beinesi. Ädebi syğarmalar. 1-kıtap. Qūrastyryp, alğy sözın jazğan S.Jūmağūl. – Qarağandy: Tengri, 2017. – 184 b.
4. Negimov S. Mağjan men Säken älemünde // «Türsynbek Käkışūly jäne qazaq ädebiatınñ tarihy men synyn zertteudıñ keleli mäseleleri»: Halyqaralyq ğylymi-täjiribelik konferensia materialdary. – Almaty, 10 qaraşa, 2022.
5. Jūmabaev M. Süi, jan säulem. Öleñder men poemalar. – Almaty: Atamūra, 2002. – 256 b.
6. Seifullin S. Köksetau: Jyr – dastandar. – Almaty: Jazuşy, 1994. – 296 b.
7. National code: metaphysics and unity of historical consciousness. Analele UniversităŃii din Craiova. Istorie, Anul XXIV, № 1(35) / 2019. – 105 p. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56285140900>
8. Käkışūly T. Säken aialağan arular. Ese, tolğamdar. – Almaty: Atamūra, 2003. – 311 b.
9. Isımaqova A. Alaş ädebiattanuy. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2017. – 480 b.
10. Şmid V. Narratologia. – Liters, 2017. – 608 s.
11. Tamarchenko N. Teoria literatury. V dvuh tomah. T.2. Teoreticheskaia poetika. – M.: 2004. – 512 s.
12. Baitanasova Q. Mätin teoriasynyñ keibir mäseleleri. // L.N.Gumilev atyndağy Eurazia ülttyq universitetiniñ habarşysy. Filologia seriasy. – №4 (129)/2019. – B. 24-31.

Авторлар туралы мәлімет:

Несипбекова Арай Сметқызы – академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің докторанты, Қарағанды, Қазақстан.

Несипбекова Арай Сметовна – докторант Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан.

Aray Smetovna Nessipbekova – doctoral student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.

Смагулов Жандос Кожаметулы – филология ғылымдарының докторы, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің профессоры, Қарағанды, Қазақстан.

Смагулов Жандос Кожаметулы – доктор филологических наук, профессор Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан.

Zhandos Kozhakhmetuly Smagulov – doctor of Philological Sciences, Professor of the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.